

ПИТАННЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В СПАДЩИНІ А. С. МАКАРЕНКА

У статті розглянуто ідеї А. С. Макаренка щодо єдності дій сім'ї, школи й громадськості з виховання всебічного розвитку особистості. Проаналізовано загальні умови сімейного виховання та розкрито перспективи в системі виховної роботи в спадщині науковця. Вивчаючи спадок педагога-новатора зроблений аналіз теоретичних та методичних розробок його виховної системи. У статті також проаналізовано особливості сімейного виховання у виховній спадщині А. С. Макаренка. Проведений аналіз у вказаному напрямі передбачає використання виховної системи в сучасному навчально-виховному просторі.

Ключові слова: сімейне виховання; єдність різних виховних установ у формуванні особистості; загальні педагогічні умови виховного впливу; умови правильного сімейного виховання; батьківський авторитет.

Постановка проблеми. Вивчаючи спадок А. С. Макаренка ми означили, що основні теоретичні та методичні надбання запропонованої виховної системи педагог обґрунтував і висвітлив у своїх теоретико-методичних працях та всесвітньо відомих художньо-педагогічних творах. Його виховна система в складних соціально-педагогічних умовах загострення в Україні боротьби різних течій у педагогіці й психології в другій половині 20-х – на початку 30-х років ХХ століття виглядала як концепція, заснована на діалектичному підході до проблеми виховання. Новою проблемою в педагогіці стали розроблені А. С. Макаренком питання виховання особистості з позицій демократизму, гуманізму та оптимізму. В багатьох своїх працях педагог, розкриваючи сутність гуманного підходу до особистості, зазначав, що основним принципом його педагогічної діяльності завжди було якомога більше довіри і поваги до людини, та якомога більше вимогливості до неї. В цей же період на Україні розгорнувся ідеологічний наступ з боку владних структур і представників офіційної педагогіки на національну українську педагогічну думку та школу, її теоретичні й практичні надбання. Науково-виховна система А. С. Макаренка була піддана гострій критиці. Педагог неодноразово відстоював положення своєї виховної концепції. Але погляд А. С. Макаренка на діалектичний характер педагогіки, який не допускав визначених назавжди виховних заходів або систем, розуміння педагогом виховної ролі колективу як ефективного чинника розвитку особистості, запропонована ним модель дитячого самоврядування й інші новаторські ідеї суперечили позиції офіційній педагогіці і викликали критику з боку її представників. Щодо питань сімейного виховання, то А. С. Макаренко в

своїх теоретичних працях і практичній діяльності змістовно обґрунтував новаторську ідею єдності дій сім'ї, школи й громадськості з виховання всебічно розвиненої особистості, розкрив загальні умови сімейного виховання і справжнього та фальшивого авторитету батьків, роль дитини в сім'ї, формування в дітей навичок культури поведінки й інші питання взаємодії сім'ї, школи і громадських організацій.

Аналіз актуальних досліджень. Серед науковців, які досліджували спадщину А. С. Макаренка Л. Пеха, С. Невська, Г. Хілліг, Г. Бельський, А. Б. Залкінд та інші справедливо зазначали, що його виховна система належить до розряду унікальних, у якій знайшли своє втілення зміст, форми, методи, прийоми та засоби тогочасних завдань щодо виховання (а також і перевиховання) дітей і молоді. Незаперечним є факт, що в останній час до ідей, теорії і практики педагога ставляться як до унікальності, яку можна використовувати і в нас час, бо розроблені вченим ідеї є корисними і дотепер. Упродовж тривалого часу навколо педагогічного досвіду А. С. Макаренка велася дискусія, яка певною мірою триває і зараз, щодо можливостей упровадження його в загальноосвітніх школах та школах інших типів, де мають місце умови, відмінні від тих, у яких працював педагог. Але не зважаючи на деякі критичні зауваження, а іноді й несприйняття його досвіду, творчі вчителі, керівники навчальних закладів переконалися в життєвості його теорії і практики навчання та виховання.

У важкі для педагога часи велику духовну підтримку відіграла щира дружба, глибокі почуття поваги й кохання до дружини Ганни Стахівни Салько, яка була його одноступнем і колегою з виховної роботи, а після смерті стала хранителькою педагогічно-літературного спадку. У російському архіві літературі й мистецтва збереглися особисті листи педагога до дружини, які протягом 30 років, згідно із заповітом Г. С. Салько, перебували в закритих фондах архіву [6].

У 1994–1995 роках відомі макаренкознавці С. Невська і Г. Хілліг у серії «Невідомий Макаренко» опублікували двотомну добірку цих матеріалів. Деякі фрагменти листів А. С. Макаренка з цього видання були передруковані в інших виданнях. Вони відкривають нові риси особистості педагога, його щирої душі й серця, сповнених батьківської турботи про дітей з нелегкими долями [6].

Мета статті – проаналізувати особливості сімейного виховання у спадщині А. С. Макаренка.

Виклад основного матеріалу. Одним з пріоритетних завдань, визначених Національною доктриною розвитку освіти в Україні у XXI столітті, є виховання гармонійно розвиненої духовно багатой і фізично

здорової особистості. Щоб українська освіта вже в найближчому майбутньому змогла інтегруватися у світовий освітній простір, слід створити умови для використання в педагогічній науці й виховній діяльності навчальних закладів актуальних сучасних технологій [1].

Вивчення моральних традицій свого народу й інших народів, з одного боку, сприяє формуванню гуманних, інтернаціональних почуттів, з другого, – формуванню почуття патріотизму, усвідомлення місця й ролі свого власного народу в світовій педагогічній спадщині. У цій площині варто згадати й відоме положення: без історії немає теорії, без теорії немає практики, вивчення педагогічної спадщини є однією з умов щодо формування новітніх підходів до процесу виховання як колективного, так і родинного [1].

Велике значення в розвитку сучасної виховної системи має виховна педагогічна спадщина А. С. Макаренка. Пріоритетним завданням розвитку освіти в наш час є виховання духовно багатой, всебічно розвиненої особистості. Наукові пошуки в цьому напрямі активізують інтерес освітянського загалу, особливо педагогів-науковців й учителів-методистів, до багатой вітчизняної історико-педагогічної спадщини минулого. Дослідження, де особливо відзначено досягнення в галузі історії педагогіки, зокрема пов'язані з вивченням спадщини видатного українського педагога-новатора А. С. Макаренка [6].

Академік НАПН України М. Ярмаченко називає А. С. Макаренка класиком української педагогіки та водночас ставить його в один ряд з видатними вченими, чиї реформаторські ідеї й діяльність визначили обличчя світової педагогіки початку ХХ століття – представниками європейської течії «нова школа», «нове виховання», американським дослідником-експериментатором Джоном Дьюї. На думку вченого, педагоги-новатори кінця ХІХ – початку ХХ століть намагалися побудувати школу, яка б виховувала ініціативних, усебічно розвинених людей, здатних у майбутньому стати підприємцями, активними діячами в різних галузях державного й громадського життя [7].

Педагоги-реформатори, в тому числі й А. С. Макаренко, наголошували, що в навчально-виховному закладі має бути створена атмосфера, яка б забезпечувала фізичний, розумовий і моральний розвиток особистості, готувала її до практичного самостійного трудового життя в певному суспільстві. І запорукою цього А. С. Макаренко вважав спрямованість педагогічних зусиль усіх освітян на органічне поєднання навчання з продуктивною працею дітей як на найважливішу умову ефективного вирішення суто педагогічних завдань. Важливу роль у виховному процесі А. С. Макаренко також віддавав сім'ї. У своїх теоретичних працях і практичній

діяльності А. С. Макаренка змістовно обґрунтував новаторську ідею щодо єдності дій сім'ї, школи й громадськості з вихованням всебічно розвиненої особистості, а також розкрив загальні умови сімейного виховання, типи справжнього й фальшивого авторитету батьків, роль дитини в сімейному господарстві, висвітлив особливості трудового та статевого виховання в сім'ї, формування в дітей навичок культури поведінки й інші питання взаємодії сім'ї, школи і громадських організацій.

А. С. Макаренко був одним з перших радянських педагогів, хто висунув ідею єдності різних виховних установ – школи, сім'ї і громадськості – у формуванні особистості. Це вимагало «педагогізації середовища», тобто створення і формування основ педагогічної культури різних верств населення. Саме на реалізацію цієї ідеї були спрямовані його праці «Книга для батьків», «Лекції про виховання дітей», численні виступи з питань сімейного виховання. У них А. С. Макаренко вперше сформулював основи сімейної педагогіки, визначив її мету й завдання, показав, що саме в такому соціальному виховному осередку, як сім'я закладаються основні риси особистості майбутніх громадян, формуються розумові здібності, характер.

У своїй праці «Книга для батьків» педагог писав, що людина не може бути вихована безпосереднім впливом однієї особи, які б якості ця особа не мала. Виховання є процесом соціальним у найширшому значенні. Вчений зазначав, що дитину виховує все: люди, речі, явища, але передусім і якнайбільше – люди, з них на першому місці – батьки й педагоги [4].

А. С. Макаренко вніс багато цінного, творчого й оригінального в розробку різних питань сімейного виховання. Головні умови правильного сімейного виховання він вбачав у наявності повної сім'ї, цілісності та єдності сімейного колективу, де батьки живуть дружно між собою. Він вважав виховання в сім'ї невід'ємним від сімейних відносин і ставив у безпосередню залежність від цих взаємостосунків успіхи виховної роботи в сім'ї.

Важливою умовою ефективності сімейного виховання є, на справедливу думку А. С. Макаренка, весь сімейний устрій, збереження між усіма членами сім'ї певної моральної атмосфери. Педагог постійно підкреслював, що турбота про всебічний розвиток дитини, формування її особистості є не тільки головним обов'язком батьків, але і їх обов'язком перед державою.

До загальних педагогічних умов виховного впливу на дітей А. С. Макаренко також відносив організацію всього життя сім'ї з урахуванням будь-яких дрібниць, істинний батьківський авторитет, заснований на знанні життя дитини, уважному ставленні до всіх її успіхів і невдач, відповідальності батьків за виховання дітей, наявності в сім'ї вимогливої дисципліни.

На думку А. С. Макаренка, найнеобхіднішою умовою правильного сімейного виховання є знання й розуміння батьками цілей виховання, формування в сім'ї тих рис і якостей характеру, без яких неможливе виховання майбутнього громадянина.

Головними завданнями, які ставив А. С. Макаренко перед сімейним колективом, було виховання людських потреб, приведення їх до тієї певної моральної висоти, яка здатна вести людину до подальшого вдосконалення. При цьому він говорив, що закласти фундамент морального виховання можна лише тоді, коли батьки не пробачать дітям неправильної поведінки, не дають права на недоліки, вимагають у всіх випадках дотримання етичних норм. Таким чином, батьки виховують у своїх дітей звичку завжди чинити правильно.

У всіх вимогах до сімейного виховання А. С. Макаренко виходив з тієї педагогічної концепції, що в сім'ї, як і в школі, виховання повинне бути колективним, тобто навчання повинне поєднуватися з трудовим, моральним, фізичним й естетичним вихованням. Розкриваючи сенс і значення трудового виховання в сім'ї як необхідної умови виховання майбутнього громадянина, А. С. Макаренко, передусім, підкреслював необхідність гармонійного поєднання трудового й естетичного виховання. Головну вимогу правильного трудового виховання в умовах сім'ї він вбачав у тому, щоб дитина все, що можливо, робила сама.

А. С. Макаренко, спираючись на дані педагогіки і психології, пояснив батькам, що дитина від народження не наділена трудовими якостями, що їх потрібно виховувати. Він неодноразово детально зупинявся на думці про те, що у вихованні в дитини активності й ініціативи в роботі велике значення має виховання її почуття відповідальності за доручену справу, її виконання. Педагог радив батькам вимагати тільки те, що доступне для дитини, під силу їй, але обов'язково добиватися виконання і перевіряти якість роботи.

Велике значення А. С. Макаренко надавав розумовому розвитку і вихованню дітей у сім'ї. Він зазначав, що коли батьки повністю використовують у своїй роботі всі засоби масової інформації, кіно, театр і музеї, вони дають своїм дітям дуже багато не тільки в розумовому розвитку, в розвитку їх пізнавальних інтересів, в галузі набуття знань, але і в справі виховання характеру. Отже, А. С. Макаренко відзначав, що вирішальну роль у сімейному вихованні відіграє моральна атмосфера сім'ї, її культурний рівень.

У своїх працях педагог неодноразово підкреслював, що провідна роль у виховному впливі на дітей належить авторитету батьків. А. С. Макаренко зазначав, що авторитет батьків не дається від природи, його потрібно завоювати. У праці «Про батьківський авторитет» педагог

приділяє багато уваги питанню, якими шляхами підтримувати батьківський авторитет, детально розглядає помилкові типи батьківського авторитету. Фальшивими А. С. Макаренко називав авторитет придушення, любові, доброти, відстані, чванства, ученості, підкупу та інші. Він стверджував, що основною умовою ефективного виховання буде завжди власна поведінка батьків. У сімейному вихованні немає готових рецептів, єдиних порад, бо кожна сім'я – явище індивідуальне.

Педагог-новатор розробив також вчення про організацію колективу й виховання в ньому особистості, теоретично обґрунтував і перевіряв на практиці систему виховання особистості в колективі, засновану на засадах демократизму, оптимізму й гуманізму. Він визначив поняття виховного колективу і висунув методичні вимоги до його організації, до яких відносив єдність дії педагогічного колективу, створення діючих органів дитячого самоврядування, спадкоємність поколінь, використання позитивних традицій та ігрової діяльності, наявність свідомої дисципліни, чіткого режиму та педагогічно доцільних заохочень і покарань.

А. С. Макаренко також обґрунтував провідні принципи системи виховання особистості. Серед них особливого значення педагог надавав «системі перспективних ліній» або принципу «завтрашньої радості» в житті особистості та колективу, принципу «педагогіки паралельної дії»; індивідуальному підходу як невід'ємній складовій системи виховання; праці як основі людського життя й одному з найважливіших принципів виховання особистості. На основі цих принципів цілеспрямовано реалізувалася розроблена педагогом система виховання.

Висновки. Заслуга педагога-новатора в педагогічній науці є неоцінимою. А. С. Макаренко вніс багато нових положень у вирішення проблеми педагогічної логіки або діалектики педагогіки. Він по-новому підійшов до визначення характеру та змісту наукової педагогіки. Педагогіка, зазначав він, є найбільш діалектичною, рухливою, дуже складною й різноманітною наукою, об'єктом дослідження в якій мають бути, насамперед, педагогічні факти та явища в їх конкретній взаємодії й розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кремінь В. Г. Процеси модернізації та інтеграції в освітньому просторі / В. Г. Кремінь // Педагогічна газета. – № 4 (129). – 2005. – С. 1–2.
2. Левківський М. В. Педагогічна система А. С. Макаренка / М. В. Левківський, О. М. Микитюк ; за ред. М. В. Левківського // Історія педагогіки : навч. посіб. – Харків, 2002. – С. 200–208.
3. Любар О. О. Педагогічна діяльність А. С. Макаренка / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Г. // Історія української педагогіки : навч. посіб. для пед. навч. закл. – К., 1999. – С. 285–292.

4. Макаренко А. С. Мои педагогические воззрения / А. С. Макаренко // Педагогические сочинения : в 8 т. – М., 1983–1989. – Т. 4. – С. 343–364.

5. Макаренко А. С. Методика организации воспитательного процесса / А. С. Макаренко // Педагогические сочинения : в 8 т. – М., 1983–1989. – Т. 1. – С. 267–329.

6. Попова Л. Д. Науково-виховна діяльність А. С. Макаренка на Харківщині / Л. Д. Попова // Харків – моя мала Батьківщина : навч посіб. – Х., 2003. – С. 176–182.

7. Ярмаченко М. Д. Антон Макаренко – класик української педагогіки ХХ століття / М. Д. Ярмаченко // Педагогічна газета. – № 2 (103). – 2003. – С. 3.

РЕЗЮМЕ

Е. Д. Харькова. Вопросы семейного воспитания в наследии А. С. Макаренко.

В статье рассматривается проблема идей А. С. Макаренко относительно единых действий в воспитательном процессе семьи, школы и общественности для всестороннего воспитания личности, показаны общие условия семейного воспитания, а также показаны перспективы воспитательной работы в наследии ученого. Изучая наследие педагога-новатора осуществлен анализ теоретических и методических разработок его воспитательной системы. В статье также проанализированы особенности семейного воспитания. Проведенный анализ в данном направлении дает возможность использования воспитательной системы в современной учебно-воспитательной среде.

Ключевые слова: семейное воспитание, единство разных воспитательных учреждений в формировании личности, общие педагогические условия, воспитательного влияния, условия правильного семейного воспитания, родительский авторитет.

SUMMARY

Ye. Kharkova. Questions of family up-bringing in A. S. Makarenko heritage.

In the article A. S. Makarenko ideas concerning the unity of action of family, school and public education in overall personality development are revealed. The common conditions of family up-bringing and perspectives in educational work in heritage of the scientist are analyzed. By studying the heritage of the teacher and innovator an analysis of theoretical and methodological developments of his educational system is conducted. The paper also analyzes the features of family up-bringing in educational heritage A. S. Makarenko. The analysis in this direction is concerned to be used in the modern educational space.

Key words: family up-bringing, the unity of different up-bringing institutions in personality development, common pedagogical conditions of educational influence, conditions of the right family up-bringing conditions, parental authority.